

Subject Area
TourismYear: 2022
Vol: 8
Issue: 96
PP: 881-889Arrival
22 January 2022Published
24 March 2022Article ID Number
3900Article Serial Number
04Doi Number
<http://dx.doi.org/10.26449/sssj.3900>**How to Cite This Article**

Ünal, A. & Demirkol, Ş. (2022). "Spiritüel Turizmin Mental Rahatlama ve Manevi Rekreasyon Etkisi Üzerine Bir İnceleme". *International Social Sciences Studies Journal*, (e-ISSN:2587-1587) Vol:8, Issue:96; pp:881-889

Social Sciences Studies Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Spiritüel Turizmin Mental Rahatlama ve Manevi Rekreasyon Etkisi Üzerine Bir İnceleme

Research On The Effect Of Spiritual Tourism On Mental Relaxation And Moral Recreation

Arzu ÜNAL¹ Şehnaz DEMİRKOL² ¹ Öğr. Gör.; İstanbul Gelişim Üniversitesi, Gelişim MYO Turist Rehberliği Bölümü, İstanbul/Türkiye² Dr. Öğr. Üyesi İstanbul Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, İstanbul/Türkiye**ÖZET**

Manevi rekreasyonel etkinlik olan spiritüel turizm, son yıllarda oldukça talep edilen, uzun süreli seyahatleri kapsayan, gelir ve eğitim düzeyleri yüksek, farklı inanç sistemlerini sorgulayan kişiler tarafından tercih edilmektedir. Bu noktada yüksek potansiyeli olan Anadolu topraklarında spiritüel turizm arzının oluşturulabilmesi için çeşitli çalışmalar yapılmalıdır. Literatür incelendiğinde spiritüel turizmle ilişkin Türkçe araştırmaların az olduğu görülmüş ve farklı çalışmalar için literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır. Mental olarak rahatlama ve manevi doyuma imkan sunan spiritüel turizmle ilişkin farkındalık düzeyinin artırılması bu alanda yapılacak bilimsel çalışmalar için potansiyel oluşturabilir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış ve literatür incelenmiştir. Daha sonra konuya ilişkin kavramlar açıklanarak potansiyel spiritüel turizm arzının oluşturulmasına yönelik önerilerde bulunulmuştur. Spiritüel turizmin manevi rekreasyonel etkinliklere etkisi üzerine ulusal kaynakların kısıtlılığından dolayı uluslararası literatür de taranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Manevi Rekreasyon, Spiritüelizim, Spiritüel Turizm**ABSTRACT**

Spiritual tourism, which is a mental recreation activity, is preferred by people who are in high demand in recent years, include long-term travels, have high income and education levels, and question different belief systems. At this point, various studies should be carried out to create a spiritual tourism supply in Anatolian lands with high potential. When the literature is examined, it is seen that there are few Turkish studies on spiritual tourism and it is aimed to contribute to the literature for different studies. Increasing awareness of spiritual tourism, which provides mental relaxation and spiritual satisfaction, can create a potential for scientific studies in this field. Qualitative research method was used in the study and the literature was examined. Later, the concepts related to the subject were explained and suggestions were made for the creation of potential spiritual tourism supply. Due to the limited national resources on the effect of spiritual tourism on spiritual recreational activities, international literature has also been scanned.

Key Words: Spiritual Recreation, Spiritualism, Spiritual Tourism**1. GİRİŞ**

Günlük hayatta yaşanabilen olumsuz durumlar, boş zamanları çok daha önemli hale getirerek; insanları sakin, huzurlu ve daha dingin ortamlarda bulunmaya yönlendirmektedir. Bu durumda, insanlar rahatlayabilmek ve huzura kavuşmak için çeşitli manevi rekreasyonel etkinliklere katılarak kendi özlerini bulmaya çalışırlar. Mabet, tapınak ya da kutsal mekânlara yapılan ziyaretler hem manevi tatmin sağlarken hem de spiritüel bakış açısıyla ruhu besler. Spiritüalizmin temelinde, bireyin hayat felsefesini manevi anlamda düzenleyebilecek deneyimler yatmaktadır. Carl G. Jung'un yaklaşımı olan ve arketip olarak ifade edilen insan kişiliğini simgeleyen sembollerden 'bireyleşme' areketipiyle de yakından ilişkili olan spiritüalizim bireyin kendi özünü bulma çabasıdır (Jacob,2002). Bireyin kendi varlığını anlaması ruhsal olgunluğa erişmesi ile mümkün olabilir (İçli,2013). Bu bağlamda ruhu arındırmak, manevi tatmin sağlamak, takva sahibi olmak gibi nedenlerle yapılan seyahatler spiritüel turizm olarak ifade edilmektedir. Spiritüel turizmin temel felsefesinde dini inançlardan hareket etmekten daha ziyade içsel dünyanın ve benliğin keşfini sağlayan ziyaretler vardır (Vargheese ve Varghes,2012).

Spiritüel turizm; zorlu ve rutin hayatı deneyimleyerek içsel benliği keşfetme güdüsüne dayanmaktadır. Kendini keşfetme arzusu yalnızca dini bakış açısıyla değil, spiritüel düşünce tarzıyla giderilmektedir. Çünkü spiritüalizm her zaman din ile ilişkilendirilmeyip kırsal alanlara ve doğal ortamlara yapılan gezintilerle, wellnessle (sağlıklı yaşam), rekreasyonel ve kültürel etkinliklerle de yakından ilgilenmektedir. Bütün bu alanları kapsayan spiritüel turizm, turistlere kendileri ile baş başa kalarak kendi hayatlarını şekillendirme imkanı sunmaktadır (Hung, 2019).

Spiritüel turizm mekânı; sıradan olmayan ve dini mabetlerden farklı özelliklere sahip olmalıdır. Yani bu alanın, kendine has spiritüel atmosferi olmalıdır. Örneğin; gizemli mekânlar, büyülu bahçeler, otantik tarihi unsurlar ya da farklı yapıdaki jeolojik alanlar gibi. Ayrıca mabetlerdeki kâhinler, kutsal azizlerin ya da din adamlarının mezarları, piramitler, manastırlar, ya da kutsal yerler spiritüel turizm için uygun mekânlardır (İstanbullu Dinçer vd.,2018).

Özellikle Delphi, Mısır ve Bosna Piramitleri, Machu Picchu, Amerika'nın güney batısı ve Bali adası gibi alanlar kendine has özelliklerinden dolayı spiritüel destinasyonlar olarak görülmektedir (Hooper,1994:72; Dallen ve Conover,2006).

Birçok ülke spiritüel alanlara sahip ve bu alanları spiritüel turizm bağlamında turistik destinasyon olarak değerlendirebilecekken bu destinasyonlar keşfedilememiştir (Phukan vd,2012). Ayrıca spiritüel seyahatlere teşvik edici eğilim son yıllarda artmış olmasına rağmen, spiritüel turizm ile ilgili yeterli alan yazın incelemesi bulunmamaktadır. Çalışma kapsamında spiritüel turizmin içeriğinden ve öneminden bahsedilerek mental rahatlama ve manevi rekreasyon etkisi üzerinde durulmuştur.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatür incelendiğinde Kuday ve Akay (1949), Spiritualizm, Spiritizm, Fakirizm ve Manyetizm kavramlarını açıklamış farklarından ve ilişkilerinden bahsetmiştir. Modern Ruhçuluk Ve Etkileri: H. P. Blavatsky ve Teosofi Cemiyeti Örneği (Gül,2018) çalışmasında 19. yüz yılda batı medeniyetlerinde başlayan ve Teosofi (Materyalizme karşı ruhçuluğu destekleme) hareketine dönüşen cemiyet incelenmiş ve geçirdiği düşünce evriminden bahsedilmiştir. Ayrıca Çınar ve Eti Aslan (2017) tarafından, Spiritüalizm ve Hemşirelik: Yoğun Bakım Hastalarında Spiritüel Bakımın Önemi, çalışmasında hemşirelerin yoğun bakım bölümlerindeki hastaların spiritüalizm ihtiyaçlarının belirlenmesi ve karşılanmasındaki sorumlulukları literatür ışığında araştırılmıştır.

Din ve spiritüalizm üzerine yapılan Gençlerin İnanç Sorunlarına Yol Açan Bazı Akımlar ve Çözüm Önerileri (Özarslan,2019) çalışmasında din karşıtı akımlar özelinden spiritüalizm tanımlanmıştır. Ayrıca Sayın (2016), Ontolojik Açıdan Tasavvuf, Mistisizm ve Maneviyatçılığa Dair Yaklaşımların Karşılaştırılması başlıklı çalışmasında tasavvuf ve ruhçuluk olarak ifade edilen spiritüalizm kavramının yakın ilişkisinden bahsedilmiştir. Alper (2018), Sâmiha Ayverdi'nin Kurgu Evreninde İnsanın İçsel Gelişimi ve Dönüşümü başlıklı doktora tezinde Mevlevilik felsefesi ile spiritüalizm ilişkisini ve ruhun potansiyel gücü olan akreptip yaklaşımını araştırmıştır.

Olçay ve Albuz (2017) İnanç Turizmi ve Türkiye'nin Tanıtımına Katkısı başlıklı çalışmasında inanç turizminden ve Türk turizmi açısından öneminden bahsedilmiştir. Ayrıca Dini Mekanları Ziyaret Eden Turistlerin Seyahat Motivasyonları: Kastamonu İlinde Bir Uygulama (Türker vd,2019) konulu çalışmada dini mekanları ziyaret eden turistlerin motivasyon kaynağı araştırılmış, tarih ve kültür ilişkisinden bahsedilmiştir.

Spiritüel turizm üzerine ise Türkçe kaynak olarak Dünden Bugüne Spiritüel Turizm (Dinçer vd,2018) ve İnanç Turizminde Seküler Olarak Spiritüalizme Yöneliş: Spiritüel Turizm Üzerine Bir İnceleme çalışmaları mevcuttur (Güzel ve Sariyildiz, 2018). Bu çalışmalarda son yıllarda yükselen bir trend olan spiritüel turizmin tanımına, spiritüel turistlerin özelliklerine, dini -inanç turizmi ile ortak ve farklı yönlerine değinilmiştir.

Yabancı kaynaklar incelendiğinde ise Spiritüel Turizm: Batı Toplumunda Seyahat ve Dinsel Uygulama (Norman, 2011), Spiritüel Turist Deneyiminin Çeşitleri (Norman,2012) çalışmalarında manevi odaklı spiritüel seyahatlerin ve ritüellerin deneyimlenmesi üzerinde durulmuştur. Ayrıca Spiritüel Turizme Karşı İnanç Turizmi ile Çağdaş Bir Tema Oluşturma Girişimi (Güzel ve Keser, 2018), çalışmasında dini ve spiritüel turizmin ortak özelliklerinden ve farklarından bahsedilerek her iki alanın ortak temada buluşturulması gerektiği ortaya konulmuştur.

Turizm Pazarlaması Perspektifi ile Manevi Arayış İçin Kavramsal Bir Öneri: Konya'daki Mevlana Kampları (Güzel ve Özer, 2014) başlıklı çalışmada Mevlevilik ve spiritüalizm arasındaki benzerlikler üzerinde durularak ruhsal arayışın ve manevi tatminin Mevlana Kamplarında nasıl uygulandığı anlatılmıştır. Ayrıca Spiritüalizmde Yeni Bir Paradigma: Spiritüel Turizm ve Motivasyonlar (Güzel ve Sariyildiz, 2019) başlıklı çalışmada normal turist profilinden farklı olan spiritüel turist, kendini gerçekleştirme, kişisel şifa arama ve aydınlanmak için motivasyon kaynağı olarak gördüğü spiritüel turizm üzerinde durulmuştur.

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu çalışma kapsamında rekreasyon kavramına değinilerek rekreasyonel etkinliklerin manevi boyutu irdelenmiştir. Ayrıca spiritüalizm kavramı açıklanarak spiritüel turizm üzerinde durulmuş ve spiritüel turist özelliklerine değinilmiştir. Dünyada ve ülkemizdeki potansiyel spiritüel alanların taşıdığı kriterler açıklanmıştır.

3.1. Rekreasyon Kavramı

Rekreasyon; boş zamanın doğru ve etkin kullanılmasıdır. Ayrıca Latince yeniden yaratma, tazelenme anlamındaki Recreate kelimesinden türetilmiş olup zamanla çeşitli sözlüklerde “yeniden doğmak ve manevi gücü yeniden kazanmak” anlamında ifade edilmiştir. Gerçekte kendini yenileme arzusu, yorucu hayattan kaçış, rahatlama ve değişime karşılık gelmektedir (Öztürk ve Şahbaz, 2018, s. 1120-1121).

Türk Dil Kurumunda rekreasyon, “insanların boş zamanlarında eğlenmek ve spor yapmak amacıyla katıldıkları aktiviteler ile bir yerin dinlenmek ve eğlenmek amacıyla kullanılabilir duruma getirilmesi” şeklinde iki farklı boyutta tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu,2012). Simmons (2000), rekreasyonu bireyi motive eden ve keyif veren sosyal bir aktivite olarak ifade etmektedir. Anacak hangi etkinliklerin rekreasyon aktivitesi olduğuna dair bir fikir birliği yoktur (Brey ve Lehto,2007). Zuey (2008) e göre rekreasyon, toplumdaki kişi ya da grupların daha iyi hissetmek, sağlıklı olmak ve beceri geliştirmek için serbest zaman etkinliğine gönüllü katılmaktır. Özet itibariyle, günümüz modern dünyasında rekreasyon, boş zaman içerisinde bireysel ya da grup olarak yapılan, eğlendiren, dinlendiren, motive eden, tatmin duygusu uyandıran ve sonucunda yenilenmeye yardımcı olan aktiviteler şeklinde tanımlanmaktadır (Karaküçük ve Gürbüz, 207).

3.2. Rekreasyonel Etkinlikler

Günümüz şartları ekonomik, kültürel ve sosyal ihtiyaçları arttırmış, teknolojik yeniliklere ayak uydurma arzusu beraberinde yorucu ancak bir o kadar da monoton bir yaşam tarzını doğurmuştur. Bu durumdan hem bedenen hem de zihnen uzaklaşmak isteyen insanlar serbest zaman aktivitelerinin yani rekreasyon etkinliklerinin oluşmasına sebep olmuşlardır. Kendilerini yenilemek, dinlenmek ve zinde olmak adına yaptıkları etkinlikler yaşam tarzlarının da bu yönde değişimine yol açmıştır.

Rekreasyon sağlığı iyileştiren bir kavram olarak bilinse de çoğu tanımda rekreasyon kavramının etkinlik boyutu üzerinde durulmaktadır. Rekreasyonel etkinlikler, hem bireylere hem de toplumlara stresten arınmasında fayda sağlayan, ayrıca fiziki ve ruhsal sağlığın korunmasında yaralı olan aktivitelerdir (Tan, 1981: 147). Yani hayata anlam katan ve yaşam kalitesini arttıran faaliyetlerdir.

Hutchinson (1949: 17) rekreasyonu zaman harcamaya değer, genel kabul görmüş, bireyin gönüllü katılım esasına dayanan, bireye içsel tatmin duygusu sağlayan boş zaman meşguliyeti olarak tanımlamaktadır. Yapılan rekreasyon tanımları itibariyle, rekreasyon etkinlikleri; katılanlara manevi tatmin veren, mutluluk ve özgürlük hissi yaratan, yaratıcılık uyandıran, ruhsal denge sağlayan, rekabet etme gücü kazandıran, ruhsal kapasiteyi arttıran, ruhsal koordinasyonu dengeleyen ve daha özgün bir dünya görüşü kazandıran faaliyetlerin tümüdür (Hacıoğlu, Gökdeniz ve Dinç, 2009: 30).

Rekreasyonel etkinlikler; eğlenerek kendini keşfetmeye ve fiziksel, zihinsel, ruhsal olarak dinlenmeye imkan veren, manevi açıdan fonksiyonellik taşıyan önemli bir zaman dilimini oluşturur. Bu etkinliklerin bireysel ve toplumsal fonksiyonları, onu nitelikli bir toplumun oluşturulması için önemli kılar. Çünkü “Sahip olunan boş zamanın nitelikli ve sağlıklı değerlendirilmesi, aynı zamanda kaliteli bir hayattaki ön koşuldur”. Bu noktada rekreasyonel etkinlikler; “zaman”, “aktivite” ve “spiritüel” boyutlarıyla açıklanabilir (Karaküçük,2018).

Özellikle ruhsal ve manevi boyutlarıyla düşünüldüğünde rekreasyonel etkinliklerin, spiritüel boyutu öne çıkar. Bu etkinlikler sadece dış faktörlerin sonuçları değil, zihnin ve ruhun gereksinimidir. Ayrıca yapılan rekreasyonel etkinlikler; insanların manevi ve otantik tercihleri için fırsat yaratıp değerlendirebilecekleri bir zaman dilimini oluşturur (Karaküçük,2018).

3.2. Spiritüalizm Kavramı

Spiritüalizm; inanç sistemleri, dini ibadetler ve maneviyat kavramları ile ilişkilendirilerek, bugüne kadar çok farklı anlamlarda kullanılmıştır. Ayrıca “nefes almak”, “canlı olmak” anlamına gelen spiritüalizm, Latince kökenli “spiritus”ten türetilmiştir (Çınar ve Eti Aslan,2017). Aynı sözcükten türetilmiş olan spiritüalizmde, öte âlemcilik ve diğer boyut olarak ifade edilmektedir (www.wikipedia.org, Erişim tarihi:28.06.2021). Günümüzde ise, tüm bu kavramların ötesinde daha geniş bir anlam taşımakta ve yaşamı hissetmek olarak ifade edilmektedir (Yılmaz ve Okyay,2009).

Spiritüalizm, bireyin sadece ilahi ruhu aramasının dışında, yaşamın gayesi olan unsurları da içermektedir (Çetinkaya vd,2007). Spiritüalizm, beden ve ruhu etkileyen ve aynı zamanda beden ve ruhtan etkilenen “birleştirici güç” olarak da tanımlanmaktadır (Çınar ve Eti Aslan,2017).

Spiritüalizm farklı yaklaşımları da içinde barındırır. Örneğin Jung’ın ruhun potansiyel gücü olarak simgelediği arketip yaklaşımı gibi. Arketipler her insanın doğasında var olan ve nesilden nesil aktarılan kodlardır. Jung’a göre ruh, farklı beden şekilleriyle yaşamdan yaşama bir yolculuktur. Her bedende farklı bir karakteri olan ruh aynı zamanda kadim arketipleri simgeler. Bu durum ruhu ve dolayısıyla bedeni eğitir, olgunlaştırır ve hayat yolculuğunu anlamlı kılar. Çıkılan yolculuk aynı zamanda insan deneyiminin özüdür (Kavut,2020). Spiritüalizm felsefesi de ruhun manevi tatminine ve öz benliğin keşfedilmesine dayanır.

Spiritüalizm kavramına ilahi dinlerde de yer verilmektedir. Bu bağlamda kavram ruhani maneviyat, takva ve tanrıya giden bir yol olarak da ele alınmaktadır. Spiritüalizm dini ritüellerden daha kapsamlıdır ancak dini

uygulamaları da içerebilir (Çetinkaya vd., 2007; Kostak,2007;Sülü,2006). Spiritüalizm, diğer manevi düşünce disiplinlerinden belirlenmiş kesin sınırları ve temel aldığı anlayış biçimi ile ayrılır. Ancak temel anlayış biçimindeki bu ayrılığa rağmen dindarlık ve spiritüalizm, pek çok dildeki sözcüklerde eş anlamlı olarak kullanılır. Ayrıca spiritüalizm, var olmanın en önemli ayrıcalığını bilmek, özellikle de kişinin kendi öz benliğinin ve gücünün farkında olmaktır (www.wikipedia.org, Erişim tarihi:28.06.2021).

3.3. Spiritüel Turizm

Spiritüel turizm, farklı amaçlar doğrultusunda yapılmasına karşın kapsam olarak çok bilinmeyen bir kavramdır. Günümüzdeki araştırmalar, boş zaman ve turizme ilişkin kavramsal tartışmaların genellikle manevi olduğunu ileri sürmekte ve yapılan rekreasyonel etkinlikleri maneviyatla ilişkilendirmektedir (Doohan, 1990). Aggarwal vd. (2008), maneviyatı; bireyin huzurlu olmak için tanrı ve insanlarla iletişim kurması olarak tanımlamaktadır. Maneviyat, temel benliğin anlamlı bir bağlantısıdır (Schulz 2005). Ayrıca ruh ve vücut birbirinden ayrılmaz iki dinamik olarak hayatın anlamını oluşturmaktadır. Bu nedenle, yapılan manevi seyahatler bireylerin fiziksel, duygusal, zihinsel ve ruhsal olarak etkileşimine dayanır.

Spiritüel turizm; bireyin manevi inancına olanak sağlayan, kutsal bir mabede ya da türbeye yapılan bir seyahat olması ile birlikte aynı zamanda kendi özünü bulma arayışıdır (İstanbulu Dinçer vd.,2017). Bireyin fiziksel, zihinsel ve duygusal enerjisini yükseltir. Bedeni, zihni ve ruhu geliştirir, korur ve iyileştirir. Ayrıca din kadar eski bir tarihe dayanmakta ve en eski turizm türünü oluşturmaktadır (Rinschede,1992; Hung, 2013). Dini turizm, belirli bir inançla ilişki kurmak ve tanrıya yaklaşmak için dini mekânların ziyaretine odaklanırken spiritüel turizm, beden-zihin-ruh dengesi içerisinde, benliğin ötesinde yatan yaşam unsurlarını keşfetmeyi amaçlamaktadır (Heidari ve Yazdani, 2018). Ayrıca spiritüel turizm, hayata anlam katmak için belirli bir dini inanca bağlı olmadan Tanrı'ya yaklaşmak ve yaşama olumlu izler bırakmak amacıyla yapılan seyahatlerdir.

Spiritüel turizm; soyut, çok inançlı ve eklektik bir etkinliktir. Ayrıca dini seyahatlerden manevi ziyaretlere geçiş noktasıdır. Turistler seyahatleri süresince yaptıkları çeşitli ritüeller ile kutsallık veya ilahi boyuttan öte farklı ve olağanüstü bir deneyim yaşamaktadırlar (Chaline, 2002). Bu durumda Mekke ve Medine, Vatikan, Kudüs, Hindistan gibi dini açıdan kutsal yerlerin yüzyıllardır ziyaret edilmesi spiritüel seyahatlerin her dönemde egemen olduğunu göstermektedir (Hung, 2013).

Yaşanan zorlu süreçler dolayısıyla psikolojik sorunların artması, insanları spiritüel açıdan manevi olarak kendilerini rahatlatmak amacıyla yalnız kalma arayışına itmiştir (Phukan, 2014). Bu arayış, insanların spiritüalizme olan ilgisini arttırmıştır. Metafizik bir görüşü ifade eden spiritüalizm kavramı, ilgi yaratırken turizmin doğasını da etkileyerek yeni bir motivasyon türü oluşturmuştur. Ayrıca spiritüel düşünce tarzı özellikle sağlık olmak üzere sosyal ve işletme alanlarında günden güne daha çok talep görmeye başlamıştır. Spiritüalizmin farkındalığının artması ile birlikte (Haq, Jackson ve Wong, 2008); spiritüel ortamlara ve dini mekânlara yapılan seyahatler son yıllarda artış göstermiştir (Phukan vd., 2012).

3.4. Spiritüel Turist ve Özellikleri

Spiritüel turizmde yapılan seyahatlerde; ziyaretçi ister bireyleşme arketipinde ilerlesin, ister dini tecrübeler vasıtası ile tanrıya ulaşmaya çalışsın, bireyin kendi öz benliğine yapacağı yolculuk manevi zorluklar içermektedir. Aşılan her zorluk bireyi ruhsal arayışta bir adım ileriye götürmektedir (Gürses,2007). Bu noktada spiritüel turizm ziyaretçinin ruhsal arayışına odaklanmakta ve aynı zamanda manevi motivasyon kaynağını oluşturmaktadır (Smith ve Kelly, 2006).

Spiritüel ziyaretçiler; kişisel gelişim sağlamak, özgünlük yaşamak, inançsal davranış içinde olmak, doğal ve basit deneyimler elde etmek, varoluşsal otantiği aramak ve yerel halk ile beraber törensel aktivitelere katılmak gibi deneyimleri manevi motivasyon kaynağı olarak benimsemektedir (Smith, 2003: 105). Yapılan tüm bu manevi rekreasyonel etkinlikler spiritüel turizmin temelini oluşturmaktadır.

İlgi duyduğu ülke ya da bölgeyi manevi tatmin sağlamak, yenilenmek ve kendi benliğini bulmak için ziyaret edenler spiritüel turist olarak tanımlanmaktadır (Vargheese ve Varghees, 2012). Dini vecibeleri için Mekke ve Medine'ye giden Müslümanlar, Hindistan ve Nepal'e kutsal alanları ziyaret eden Budistler ve kutsal hac yolu olarak tasarlanan El Camino de Santiago (St. James Yolu)'ya giden Hristiyanlar "spiritüel turist" olarak kabul edilmektedir (Bowler, 2013). Ancak spiritüel turistleri dini turistlerden ayıran en önemli özellik amaçlarının din odaklı değil özünü bulma ve kendini keşfetme olmasıdır. Spiritüel turizm, hem dinle hem de doğayla bütünleşmeyi kendi içinde barındıran bir felsefeye dayanır. Bu bağlamda spiritüel turist, kendi özünü bulmaya, benliğini yenilemeye, manevi tatmin yaşamaya ve doğayla bütünleşmeye çalışan kişidir (Vargheese ve Varghees, 2012).

Spiritüel turistler, kristal şifa, meditasyon geri çekilme, enerji şifa, astroloji, tarot okumaları ve zihin-beden uyumu için nefes ve yoga seansları yapmak, inzivaya çekilerek sessiz bir ortamda kalmak ya da hiç kimseyle iletişime geçmeden bir süre geçirmek gibi ruhu, bedeni ve zihni arındırmaya yönelik etkinlikler gerçekleştirebileceği ya da yeni yerler ve kültürler keşfedebileceği, yeni insanlarla tanışabileceği turlara katılarak hayat deneyimi edinirler (Pradhan,2014). Ayrıca manevi arayış içerisinde dini ya da otantik mekânları ziyaret ederek yeni hac, inanç sistemleri ve spor, müzik ve yemek gibi yarı dini faaliyetler arasındaki kutsal yolculukları gerçekleştirirler (Dawson vd.2019).

3.5. Dünyada ve Türkiye'deki Spiritüel Alanlar

Spiritüalizm, iki farklı manevi algı olan dini ve doğayı kendi içinde bütünleştirmektedir (Grayling, 2003). İnsanların bu manevi ihtiyaçlarını giderebilmesi için yapılan seyahatler spiritüel turizmin temelini oluşturmaktadır. Gerek sürdürülebilirlik bilincinin artmasıyla doğa ve çevre ile bütünleşme hissiyatı gerekse dini ve manevi boşluğu doldurmak amaçlı yapılan seyahatler insanları yaşadıkları monoton ve yorucu ortamlardan uzaklaştırmaktadır. Bu noktada yapılan manevi rekreasyonel etkinlikler insanlara hayata dair farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır.

Spiritüel turizm alanlarının özel ve otantik bir atmosferinin olması gerekir. Özel jeolojik yapıya sahip alanlar, değişik mimari özellikleri bulunan binalar, manevi açıdan önemli mekanlar, mistik yapılar, çok eski kültürlerin yaşadığı tarihi ören yerleri spiritüel turizm açısından potansiyel alanlardır.

Nepal Himalayalar, Mısır ve Saraybosna Piramitleri, UNESCO Dünya Mirası Listesinde yer alan Özbekistan Semerkand, Fuji Dağı ve Sakura ağaçları Japonya, Brezilya'daki kristal madenleri, Endonezya Bali, Fas Marakeş ve Kazablanka, İspanya Kanarya Adaları, Kuzey ve Güney Kutupları dünyada tercih edilen potansiyel spiritüel rotalardır (www.pozitifdergisi.com, Erişim tarihi:27.06.2021). Ayrıca Kaliforniya'daki Spirit Rock (Tepeler Ruh Kayası) ve Esalen Spiritüel İnziva (Manevi İnziva Merkezi), Güney Afrika'daki Budist İnziva Merkezi, Hawaii'deki AlaKukui (Aydınlanma Yolu), Yunanistan'daki Serenitiy Retreat (Huzur Bulma Merkezi), Massachusetts'deki Kripalu (Yoga Merkezi), Hindistan'daki Ananda Retreat (Ayurveda, Yoga ve Meditasyon Merkezi) gibi spiritüel turizm işletmeleri hem sağlığı iyileştiren hem de ruhu arındıran, zindelik kazandıran önemli merkezlerdir.

Ülkemizdeki; Kapadokya Nevşehir, Mevlana Türbesi Konya, Otantik Mardin, Sümela Manastırı Trabzon, Ayasofya, Yere Batan Sarnıcı, Galata ve Kız Kulesi İstanbul, Göbekli Tepe, Balıklı Göl ve Halfeti Şanlıurfa, Van Akdamar Adası ve Kilisesi, Cennet Cehennem Mağaraları Mersin, Antakya (Hatay), Ani Harabeleri Kars, Nemrut Krater Gölü Bitlis, Nemrut Dağı Adıyaman, Pamukkale Travertenleri Denizli, Kaz Dağları Çanakkale ve Balıkesir ya da diğer kutsal, tarihi, kültürel ya da doğal alanlar spiritüel turizm mekânları olarak değerlendirilebilecek potansiyel yerlerdir. Ayrıca Mistik Konya Yoga ve Sufi Kampı, Mistik Yoga ve Hıdırellez Kampı ve Hindiba Doğa Evi (Bolu), Zen Budizmi Yoga Meditasyon Kampı (İstanbul), Karakaya Retreat, Yediburunlar Lighthouse Seydikemer, (Muğla), Hızır Kamp (Balıkesir), Pastoral Vadi Ekolojik Yaşam Çiftliği, Kerpiç Evler, Onuncu Köy, Turan Hill, Papirus Otel ve The Land (Antalya) (www.hurriyet.com.tr, Erişim tarihi: 24.05.2021) ve HuKöy (Mersin) (www.hukoy.com, Erişim tarihi: 24.05.2021) gibi manevi, dini, doğa, yoga ve meditasyon turizmi gibi alternatif turizm işletmeleri katılımcıların beden-ruh ve zihin dengesini sağlamasına yardımcı olmaktadır. Buna ek olarak Şaman Kampları (Muğla ve Antalya) (www.andromedia.net, Erişim tarihi: 24.05.2021), Şaman ve Alevi Tahtakuşlar Köyü (Balıkesir) (www.cokgezenadam.com, Erişim tarihi:24.05.2021) gibi merkezlerde katılımcılar doğayla bütünleşerek şaman kültürünü deneyimlemektedir. Tüm bu manevi ve doğal etkinlikler aslında birer spiritüel turizm aktiviteleridir.

Asya ve Avrupa kıtaları arasında köprü konumunda olan ülkemiz tarihin her döneminde medeniyetin uğrak noktası olmuştur. Köklü bir tarih ve vahi dinlerin odak noktası olan Anadolu toprakları; Alevilik, Bektâşilik, Mevlevilik ve Şamanizm gibi öz kültürümüzü oluşturan düşünce sistemlerini bünyesinde barındırmaktadır. Ayrıca İslam dini dolayısıyla Arap ve Türk kültürünün kesişim noktasıdır. Bu açıdan ülkemiz sahip olduğu tarihi, kültürel ve kutsal alanlar açısından, spiritüel turizmi gerçekleştirmek veya var olan potansiyeli geliştirmek için oldukça elverişli bir konuma sahiptir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

İnsan hayatı temel düzeyde çalışma ve boş zaman olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu zaman dilimleri her ne kadar süre bazında ayrı olsalar da çalışma zamanı ve boş zaman birbirlerini etkilemektedir. Teknolojinin ilerlemesi ve kitle iletişim ağının genişlemesiyle birlikte işler kolaylaşmış ve mesai saatleri kısalmıştır. Dolayısıyla da boş zaman dilimleri artmıştır. Meydana gelen bu artış zamanın önemini ve etkin kullanımını ön plana çıkarmıştır. Ayrıca eğlendiren, dinlendiren ve kişiyi her yönden tatmin eden rekreasyonel etkinlikler giderek önem kazanmıştır. Rekreasyonel etkinliklerinin; mutlu etme, eğlendirme, beceri geliştirme ve sosyalleştirme gibi özelliklerinin

yanında bireyi ruhen ve bedenen rahatlatılabilme özellikleri de bulunmaktadır. Bu özelliklerinden dolayı insan hayatının vazgeçilmez bir noktasındadır ve geçmişten günümüze aktivitelere olan talep giderek artmaktadır.

Günümüzde insanlar, yaşam standardını sağlıklı yürütebilmek ve ruhsal doyum yaşamak için rekreasyon etkinliklerine ihtiyaç duymaktadırlar. Kalabalık şehirlerde hayatını sürdüren bireylerin, bu alanlardan uzaklaşma arzusu rekreasyon faaliyetlerine duyulan ihtiyacın önemli bir unsurudur. Ayrıca bu durum alternatif turizm türlerinin de oluşmasına neden olmaktadır. Spiritüel turizmi de alternatif etkinlik olarak literatüre giren bir niş pazarı oluşturmaktadır. Spiritüel turizm; manevi tatmin sağlamak, doğayla iç içe olmak, tarihi ve kültürel alanları ziyaret etmek amacıyla yapılan seyahatlerdir. Ayrıca spiritüel turizm bireyin kendini keşfetmesi, fiziksel, duygusal, zihinsel ve ruhsal olarak motive edebilmesi için olanak sağlayan manevi etkinlikler içermektedir. Spiritüel turist ise, yenilenmek, öz benliğini keşfetmek ve daha zinde olabilmek için ziyaret ettiği yerin dini veya kültürel ritüellerini deneyimlemektedir.

Hem manevi rekreasyonun temelinde hem de spiritüel turizmin özünde yenilenme ve farklı bir dünya bakış açısı yatmaktadır. Rekreasyon ve turizm yapısı gereği boş zaman kapsamı içerisinde gerçekleştirilir. Bu noktada spiritüel turizmi tercih eden insanlar aynı zamanda rekreasyon aktivitelerine de katılmaktadırlar. Manevi tatmin sağlamak için gerçekleştirilen spiritüel ritüeller aynı zamanda birer rekreatif etkinliklerdir.

Manevi seyahatlerin farklı bir boyuta taşındığı günümüz şartlarında insanların hem dini vecibelerini yerine getirebilmeleri hem de seyahat edilen destinasyonun kültürünü deneyimleme şansı bulabilmeleri açısından oldukça rağbet gören spiritüel turizm anlayışı giderek önem kazanmaktadır. Bu noktada spiritüel turizm için oldukça önemli bir potansiyele sahip olan ülkemiz, var olan kaynaklarını etkin bir şekilde değerlendirerek ve gerekli tanıtımları yaparak hem spiritüel turizme farklı bir bakış açısı kazandırabilir hem de turizm pazarında özellikli bir alana yoğunlaşabilir.

Spiritüel turizm açısından ülkemizdeki potansiyelin değerlendirilebilmesi için;

- ✓ Tüm yılı kapsayacak şekilde spiritüel rotaları içine alan her bütçeye uygun alternatif paket turlar organize edilebilir.
- ✓ Bu paket turlara; sema gösterileri, ramazan eğlenceleri gibi manevi rekreatif etkinlikler, dini ritüeller ve kültürel aktiviteler de dâhil edilebilir.
- ✓ Türk mutfak kültürü spiritüel turizm odaklı sunulabilir.
- ✓ Ayrıca yapılan hizmetin kalitesini koruyabilmek adına;
- ✓ Spiritüel mekânlarda temizlik ve hijyene önem verilmelidir.
- ✓ Spiritüel turizm din ve doğaya odaklandığından turistleri ağırlayan tesisler bu özellikleri barındırmalıdır.
- ✓ Spor, sağlık, yoga gibi turizm türleri ile ilişkili olan spiritüel turizm tesisleri bir bütünlük içermelidir.
- ✓ Ulusal ve uluslararası düzeyde reklam ve tanıtım amaçlı çeşitli dillerde medya yayınları yapılmalıdır.

Sosyo-kültürel bir perspektiften bakıldığında, spiritüel turizm bir barış aracı olarak turizmin kapsayıcı amacına da katkıda bulunur (D'Amore, 1988). 2013 yılında Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) koordinatörlüğünde Uluslararası Sürdürülebilir Kalkınma İçin Spiritüel Turizm Konferansı yapılmış, konferansa Türkiye'den tek katılımcı olan Faruk Pekin "Spiritüel Turizm Barışçıl Bir Gelecek İçin En İyi Araç Olabilir" başlıklı sunumu gerçekleştirmiştir (www.e-unwto.org, www.dunyatuzurizmdunyasi.com.tr, Erişim tarihi:17.03.2021). Tüm bu bilgiler ışığında gelecekteki barış, huzur ve sükûnetin "Spiritüel Turizm" ile sağlanabileceği düşüncesinden hareketle bu alanın ilerleyen yıllarda daha da önem kazanacağı öngörülebilir. Ayrıca ülkemiz, sahip olduğu potansiyel ile spiritüel turizme yeni bir yaklaşım getirebilir. Bu noktada çalışma kapsamında manevi rekreasyon etkinliği olarak spiritüel turizmin içeriğine ve önemine değinilmiş, farklı çalışmalar için literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

İleride konu hakkında çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için;

Rekreasyon, turizm ve spiritüalizm kavramları küresel nitelik taşımaktadır. Din, dil ya da ırk ayırımı gözetmeksizin her insanın bir benlik arayışı ve özünü bulma arzusu vardır. Bu noktada turizm aracılığı ile hem seyahat edip hem de benlik arayışını sürdüren turistlere yardımcı olmak için bölgesel ve yerel düzeyde ayrıntılı araştırmalar yapılabilir. Yapılan çalışmaların gerekli mecralarda paylaşılması turizm arzının istenilen niteliklerde oluşturulabilmesi için önemli bir adımdır.

Spiritüalizm, manevi turizm, rekreasyon, spiritüel turizm, spiritüel turist gibi konular üzerinde yapılan çalışmalar kısıtlı düzeydedir. Bu konular üzerine farkındalık düzeyinin artırılıp öneminin kavranması ve gerekli bilimsel araştırmaların yapılması, ileride yapılacak çalışmalar için kaynak teşkil edebilir.

KAYNAKÇA

- Aggarwal, A.K., Guglani, M. & Goel, R.K. (2008), “Spiritual and yoga tourism: a case study on experience of foreign tourists visiting Rishikesh, India”, Health, Spiritual and Heritage Tourism.
- Alper Y. (2018), Sâmiha Ayverdi'nin Kurgu Evreninde İnsanın İçsel Gelişimi Ve Dönüşümü (Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Isparta
- Bowler, B. (2013). How Spiritual Tourism Might Change the World, Huffpost Lifestyle United Kingdom. Erişim Linki: http://www.huffingtonpost.co.uk/ben-bowler/can-the-changing-face-of_b_4363378.html.
- Brey, E. T. & Lehto, X. Y. (2007). The relationship Between Daily and Vacation Activities. *Annals of Tourism Research*, 34(1), 160-180.
- Chaline, E. (2002), *Zen and the Art of Travel*, MQ Publications, London.
- Çetinkaya, B.; Altundağ S. & Azak, A. (2007). Spiritüel Bakım ve Hemşirelik. *Adnan Menderes Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 8(1): 47-50.
- Çınar, F. & Eti Aslan, F. (2017). Spiritüalizm ve hemşirelik: Yoğun bakım hastalarında spiritüel bakımın önemi, *G.O.P. Taksim E.A.H. JAREN* 3(1): 37-42.
- D'Amore, L. J. (1988). Tourism – A Vital force for peace, *Tourism Management*, 9(2):8
- Dallen, J. T. & Conover, P. J. (2006). Nature religion, self-spirituality and new age tourism. *Tourism, Religion and Spiritual Journeys*, Routledge.
- Dawson R, Yağub J & Raj R (2019), *Manevi ve Dinsel Turizm Motivasyonlar ve Yönetim*, 208, 9781786394163
- Doohan, L. (1990), *Leisure: A Spiritual Need*, Ave Maria Press, Notre Dame, IN.
- Gül, A.(2018). Modern ruhçuluk ve etkileri: H. P. Blavatsky ve Teosofi Cemiyeti örneği, *Social Science Development Journal*, 3(10): 203-220.
- Grayling, A. (2003): *What is Good: The Search for The Best Way to Live*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Güzel, F. Ö. & Sarıyıldız A.(2018). “İnanç turizminden seküler olarak spiritüalizme yöneliş: Spiritüel turizm üzerine bir inceleme”. (Ed.) H. Sezerel & U. Akdu. *Boş Zaman, Seyahat ve Güncel Turizm Eğilimleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Güzel, F.Ö. & Keser E.(2018). “Spiritual tourism versus religious tourism: An attempt to create a contemporary theme”. *Mahatma Gandhi International Congress on Multidisciplinary Studies*, 24-28 Eylül 2018 (0-0)Delhi, Hindistan.
- Güzel, F.Ö. & Özer Ö. (2014), “As a conceptual proposal for spiritual searching with tourism marketing perspective: Mawlana Camps in Konya.” *The International Conference on Religious Tourism and Tolerance*. 21-24 Mayıs. (1-1). Konya, Türkiye.
- Güzel, F.Ö. & Sarıyıldız A. (2019). “From Spiritualism to a New Paradigm in Tourism: Spiritual Tourism and Motivations, in: *Spiritual and Religious Tourism: Motivation and Management*”.(Ed.) R Downson; M Yakuq & R Razaq. , Eds., (0-0),CABI, Oxfordshire,
- Hacıoğlu, N, Dinç, Y. & Gökdeniz, A. (2009). *Boş Zaman ve Rekreasyon Yönetimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Haq, F. Jackson, J. & Wong, H. (2008). *Marketing Spiritual Tourism: Qualitative Interviews With Private Tourism Operators In Pakistan*. Refereed Paper Presented at Australia and New Zealand Academy of Marketing Conference (ANZMAC), University of Western Sydney, Australia.
- Heidari, A. Yazdani, H.R. Saghafi, F. & Jalilvand, M.R. (2017), “Developing Strategic Relationships For Religious Tourism Businesses: A Systematic Literature Review”, *EuroMed Journal of Management*, (2)1/ 77-98).
- Hooper, J. (1994). *The Transcendental Tourist*, *Mirabella* 5(8): 71-73
- Hùng, T., (2013). *Nature As impression for dao: a theory of spiritual tourism development- In da nang - Viet Nam*. Minnesota Üniversitesi, Driven to Discover.
- Hutchinson, J.L. (1949). *Principles of recreation*. New York: A.S.Barnes, 17. Juniu, S. (2000). *Downshifting: regaining the essence of leisure*. *Journal of Leisure Research*, 32/1.

- İçli, A., (2013). Ruh'un kendine yolculuğu: Arketipsel Sembolizm bağlamında sıhhat ü maraz üzerinde bir inceleme, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (8)13
- İstanbulu Dinçer, F. acar, A.& Altınay Özdemir, M. (2017), Dünden Bugüne Spiritüel Turizm, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* (11) 8.
- Jolande, J. (2002) *CARL GUSTAV Jung Psikolojisi*, (çev. Mehmet Arap), İstanbul:İlhan (144).
- Karaküçük, S. (2018). *İslamiyet Boş Zaman ve Rekreasyon*, Uluslararası Spor Bilimleri Kongresi, Antalya.
- Karaküçük, S. & Gürbüz, B. (2007). Rekreasyon ve Kent(li)leşme. Ankara: Gazi Kitabevi
- Kavut, S., (2020), Carl Gustav Jung: Kavramları, Kuramları ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme, *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, 2020 6(2): 681-695.
- Kuday, İ.L.& Akay A.S, (1949). Spiritizm, Fakirizm, Manyetizm, Ruh Kültürü Kütüphanesi: Gizli İlimler, İstanbul: Gayret Kitabevi.
- Olca, A. & Nalbuz N. (2016), İnanç turizmi ve Türkiye'nin tanıtımına katkısı, *Research Gate*.
- Öztürk, Y. & Şahbaz, P. (2018). "Rekreasyonel Faaliyetlerin Algılanan Kalitesinin Destinasyon İmajına Etkisi: Ilgaz Dağı Milli Parkı Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(56):1120-1130.
- Öztürk, A.S. Göçer, E. & Karaküçük, S. (2016). *Rekreasyon ve Turizm*. (Ed.): Suat KARAKÜÇÜK, Rekreasyon Bilimi (s. 313-392). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özaslan, S.(2019). *Gençlerin İnanç Sorunlarına Yol Açan Bazı Akımlar Ve Çözüm Önerileri*, Hz. Peygamber ve Gençlik Sorunları, Konya: Palet Yayınları.
- Phukan, H. (2014). A Study on Tourism Logistics İn The Spiritual Sites Of Haridwar And Rishikesh in Uttarakhand. *International Journal of Emerging Technology and Advanced Engineering*, 4 (9), 165-171. Erişim Linki: www.ijetae.com.
- Phukan, H. Rahman, Z. & Devdutt, P. (2012). Emergence of Spiritual Tourism in India. *International Journal of Marketing and Technology*, 2 (4), 300-317. Erişim Linki: http://www.ijmra.us.
- Pradhan, K. M. (2014), Cultural Tourism and Nepal. *Transnational Corporations Review*, 6(3), 238-247.
- Sayın, E. (2016), Ontolojik Açıdan Tasavvuf, Mistisizm ve Maneviyatçılığa Dair Yaklaşımların Karşılaştırılması, *Türk – İslam Medeniyeti Akademik Araştırma Dergisi*, (11)21, Konya.
- Smith, M. & Kelly, C. (2006). Holistic Tourism: Journeys of the Self?, *Tourism Recreation Research*, 31(1), 15-24.
- Smith, M. (2003). Holistic Holidays: Tourism And The Reconciliation Of Body, Mind And Spirit. *Tourism Recreation Research*, 28(1), 103-108.
- Sülü, E (2006). Yoğun Bakımda Yatan Çocuk Hastaların Annelerinin Manevi Bakım (Spiritüel Bakım) Gereksinimleri, Hemşirelik Programı Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. İzmir.
- Rinschede, G. (1992). Forms of Religious Tourism. *Annals of Tourism Research*, 19 (1), 51-67.
- Tan, M. (1981). *Toplum Bilime Giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 97.
- Türker, N. Akça M. & Uçar M. (2019), Dini mekanları ziyaret eden turistlerin seyahat motivasyonları: Kastamonu ilinde bir uygulama, *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2019, 2(1): 111-132
- Vargheese, A. J.S. & Varghees, P.S. (2012). Dimensions of Spiritual Tourism in Tuticorin District of Tamil Nadu in India – A Critical Analysis. *Business Intelligence Journal*, 245-251.
- Yılmaz, M. & Okyay, N. (2009). Hemşirelerin Maneviyat ve Manevi Bakıma İlişkin Görüşleri. *Hemşirelikte Araştırma Geliştirme Dergisi*, (3) 41-52.
- Zuev, D. (2008): *The practice of free-traveling*. Young, 16(1) 5-26.

İnternet Kaynakları

Spiritüel Turizm Konferansı: <http://turizmdunyasi.com.tr/uncategorized/144-bariscil-bir-gelecek-icin-spirituel-turizm/>, (Eişim tarihi: 17.03.2021).

Türk Dil Kurumu, Genel Türkçe Sözlük,(<http://www.tdk.gov.tr>, Erişim tarihi: 01.07.2021).

Spiritüel Turizm: (<https://www.pozitifdergisi.com/gezi/spirituel-turlar.html>, Erişim tarihi:27.06.2021).

Spiritüalizm Kavramı (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Spirit%C3%BCalizm>, Erişim Tarihi:26.06.2021).